

VRIJPLAATS AAN DE GRACHT

Verhalen uit de Rode Hoed

Anneloes Timmerije

Inhoud

Voorwoord 7

- 1 Vrijburg – een gehoorzaal van dissidenten 9
- 2 De ontdekking van de Rode Hoed 21
- 3 Hulp uit de hemel – 1990 31
- 4 Centrum voor religie, zingeving en poëzie – eerste personeel 41
- 5 Sonja Barend komt – in één klap bekend 45
- 6 Poëzie in huis 55
- 7 Woodbrookers – verwante zielen 63
- 8 ‘Eén onverbreekelijk geheel’ 73
- 9 Uit elkaar, maar niet helemaal – een triest afscheid 81
- 10 Een nieuwe directeur – het moet professioneler 95
- 11 Het land verandert, de Rode Hoed verandert mee 103
- 12 Pasta en daarmee Basta! 119
- 13 Gouden jaren – 2006, 2007, 2008, 2009 135
- 14 Verder dan de zaal – het wezen van de Rode Hoed 145
- 15 Stichting Vrijburg & Banning Vereniging & de Rode Hoed – de verknoping 153
- 16 De nieuwe directeur verbouwt en maakt een breed cultuurhuis 163
- 17 *De Volkskrant op Zondag* – poort naar het parlement 175
- 18 Verschuivingen – jongeren in huis 185

- 19 Gemaakt van gedachten – een thuis voor filosofische gesprekken 203
- 20 De blik van De Balie – geheugen en toekomst combineren 213
- 21 Te mooi om waar te zijn 223
- 22 Thuiskomst 229

Van de Hoed en de rand 235

Chronologie 239

Winnaars vsB Poëzieprijs in de Rode Hoed 247

25 jaar Abel Herzberglezingen in de Rode Hoed 248

Uitgaven Rode Hoed 250

Bronnen 252

Bibliografie 254

Fotoverantwoording 255

1

Vrijbrug – een gehoorzaal van dissidenten

Wijnkoper Antoni de Lange slaat met zijn stok tegen het dak van het rijtuig. Hij had zich de moeite kunnen besparen, want de koetsier spant de leidsels al en laat de paarden halt houden op het punt waar de Prinsenstraat uitkomt op de Keizersgracht. De koets blokkeert de kruising, een handelaar met een hondenkar slingert hem een verwensing naar het hoofd maar de man op de bok trekt zich daar weinig van aan. Hij weet dat zijn meester de panden vanaf de Noordschebrug wil bekijken – het is immers al de derde keer deze week dat hij deze stop maakt. De Lange stapt uit, stampt zijn voeten warm en wacht geduldig tot doctor Jan van Hartoghvelt, iets stram in het rechterbeen, hem volgt naar het midden van de brug.

‘Helemaal tot aan de hoek?’ vraagt Van Hartoghvelt.

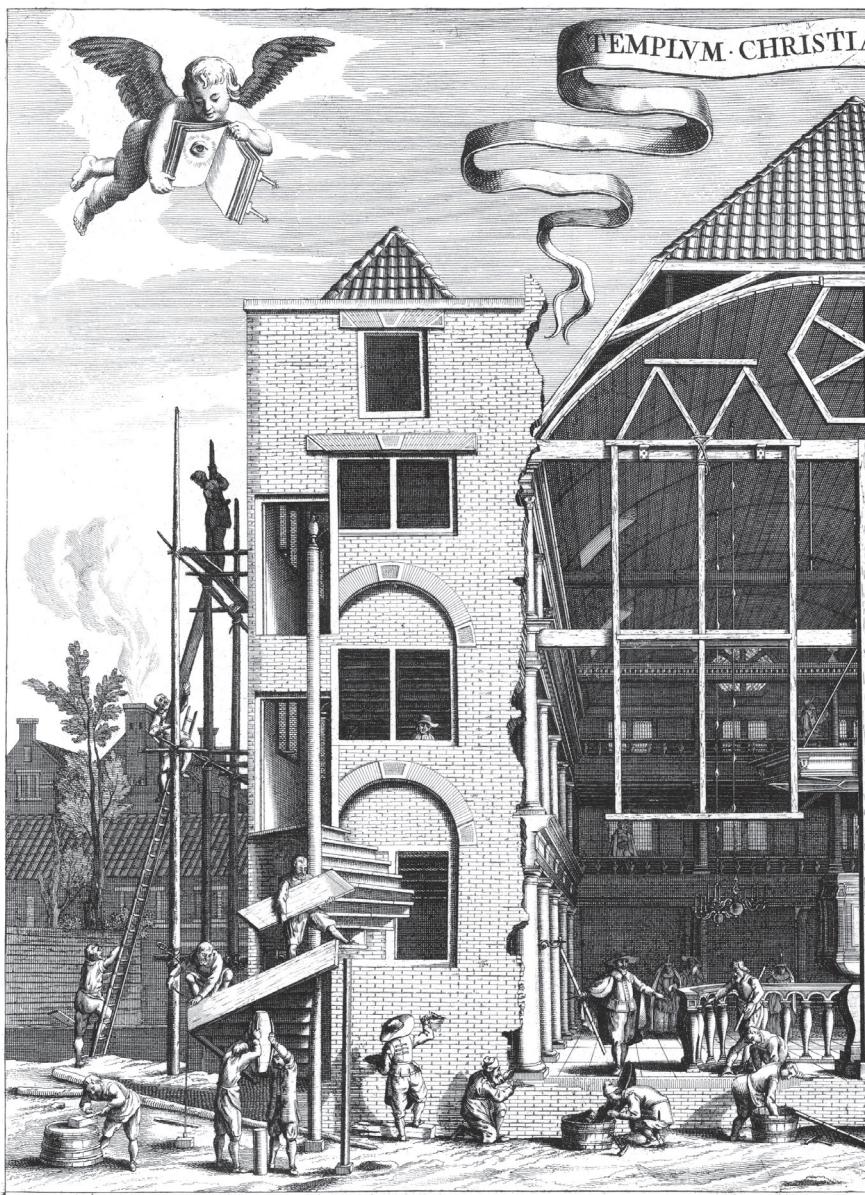
‘Bijna,’ zegt De Lange.

Hun woorden maken witte pluimen in het harde winterlicht van de laatste dagen van 1629.

‘Hoe groot is het erf?’ vraagt Van Hartoghvelt.

‘Kom maar mee, dan kun je het met eigen ogen zien.’

Antoni de Lange en zijn vriend en geloofsgenoot slaan aan de voet van de brug linksaf de gracht op, lopen langs de koetsier, die het rijtuig aan de kant heeft gezet en de dampende paardenlijven met dekens toedekt, en staan stil voor het pand van de weduwe Sara Willers. Het is makkelijk te herkennen aan een gevelsteen in de vorm van een hoed, vandaar dat het bekendstaat als *Huys den Hoet*.

Gravure van de bouw van de remonstrantse schuilkerk,
Frans Brun 1630.

Joost van den Vondel schreef het onderschrift:
De heylighejd hing noyt in kostelyke stof;
Al was de tempel heel van louter goud gegoten,

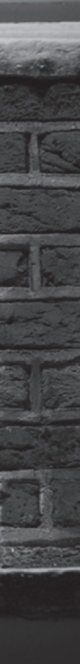
Gesmeed van diamant. Wie anders denckt, is grof.
Oock wordt de Godheyd met kappel nocht kerck besloten:
Se straelt in 't heyligh hart: waer dat is, daer is God.
't Eenkennigh bygeloof wil poppen, met den sinnen,
En soeckt hem in 't gebaer, en scheld de wysheyd sot.
Wie God sluyt buiten 't hart, die sluyt den afgod binnen.

Zeventiende-eeuwse gevelsteen van 'Huys den Hoet'

Zodra Jan van Hartoghvelt de hoedenmakerij achter het huis ziet en ontdekt hoe ver het erf doorloopt achter de naastgelegen panden aan de Keizersgracht, weet hij dat Antoni heeft gevonden waarnaar ze op zoek waren: een plek voor een kerk.

De Lange en Van Hartoghvelt zijn lidmaten van de jonge remonstrantse gemeente in Amsterdam en treden op als kopers van *Huys den Hoet*. De 303 gemeenteleden (168 vrouwen en 135 mannen) hebben 40.000 gulden bijeengebracht voor de bouw van hun kerk. Een klein deel van het bedrag is afkomstig uit contributies en collectes, het leeuwendeel wordt geleend tegen vijf procent rente. De geldschieters zijn kooplieden als Antoni de Lange, die duizend of tweeduizend gulden contant kunnen neertellen. Hij en Van Hartoghvelt behoren tot de twaalf man-

nen die zich verbonden hebben voor de lasten van het gebouw, de borgen. Maar ook de minder vermogende leden van de piepkleine gemeente geven gul en het geld voor de kerk stroomt binnen.

Sara Willers doet haar huis, het hoedenatelier en het achtererf maar al te graag van de hand. Ze kan de 6.500 gulden die de remonstranten bereid zijn te betalen goed gebruiken. Sinds de dood van haar man, de hoedenmaker Hans Lenartsz de Jonge, is de zaak zieltogend. Op 22 december 1629 wordt de koop beklonken. De eerste preek, nog in de voormalige hoedenmakerij, wordt gehouden op 31 januari 1630 door dominee Herman Montanus. Krap zeven maanden later, op 8 september 1630, wijdt theoloog en hoogleraar Simon Episcopius de nieuwgebouwde kerk in. Een zaal, zoals de remonstranten liever zeggen, een zaal waar verschillende stemmen mogen klinken.

Van het gebouw, een galerijkerk met driebeukige aanleg, 19,85 bij 18,36 bij 11,52 meter, is vanaf de gracht niets te zien en dat is precies de bedoeling. De remonstrantse gemeente, ook wel broederschap genoemd, heeft een kerk laten bouwen die voldoet aan de restricties van de Amsterdamse vroedschap. Alleen onttrokken aan het oog mogen remonstranten ter kerke gaan. Het remonstrantse geloof wordt in het zeventiende-eeuwse Amsterdam geduld zolang het niet zichtbaar wordt beleden en dat geldt voor alle kerkgenootschappen en stromingen die niet tot de bevoorrechte publieke calvinistische kerk behoren.

Zo begint De Oude Rem, zoals hij drie eeuwen later liefkozend wordt genoemd, zijn leven als schuilkerk. De eerste en grootste in Nederland.

De Lange en Van Hartoghvelt zouden vandaag vergeefs zoeken naar de ingang van hun zaal, want wie nu voor de Rode Hoed staat en opkijkt, ziet twee grote toegangsdeuren in een gevel die aan een kerk doet denken. Het huidige vooraanzicht van Keizersgracht 102 is gebouwd aan het einde van de negentiende eeuw, nadat vrijheid van godsdienst in de grondwet was verankerd. Het is een mooie, sobere gevel, ontworpen door D. Van

Oordt en Zn., en het is begrijpelijk en goed dat, toen het eindelijk kon, de deuren van de kerk letterlijk en figuurlijk openingen. Toch is het ook een beetje jammer dat alleen op een tekening van A. Schoenmaker uit 1629 nog te zien is dat de kerk volledig schuil kon gaan achter de oorspronkelijke gevel, gebouwd als façade van een particulier grachtenhuis. Want juist die noodzaak van onzichtbaarheid roept een belangrijke vraag op: hoe kwam het dat remonstranten zich moesten verstoppen in een stad die in die Gouden Eeuw beroemd en geroemd zou worden als asielpaats voor vrijdenkers, vreemdelingen en vervolgd, een stad die door Amsterdamse drukkers ‘Vrijburg’ werd gedoopt omdat er van hun persen boeken kwamen die elders in Europa verboden waren?

Het korte antwoord is dat de eerste remonstranten een streng calvinistische vroedschap troffen op hun pad naar vrijer denken over geloofsbelijdenis en de verhouding tussen kerk en staat. De bouw van de kerk op de plek van de oude hoedenmakerij markeert het eindpunt van een roerige kerkelijke en politieke periode en is wellicht het eerste voorbeeld van een gedoogconstructie.

Remonstranten (ook wel arminianen genoemd, naar hun voorganger Jacobus Arminius) staan een innerlijk christendom voor met waarden als liefde, vrijheid en verdraagzaamheid. Zij stellen de predestinatieleer ter discussie en zijn tegen bindende belijdenisgeschriften waarin is vastgelegd hoe de Bijbel moet worden geïnterpreteerd.

De Amsterdamse vroedschap ontploft van zoveel ketterij en verbiedt de samenkomsten bij monde van de voorzittende burgemeester Gerrit Witsen (het burgemeesterschap was een jaarlijks roulerend ambt). Rechtsgeleerde Hugo de Groot, geen remonstrant maar wel sympathisant, is nog komen pleiten voor onderlinge verdraagzaamheid in de kerk – niet alleen om andersdenkenden tegemoet te komen maar ook omdat eendracht de band tussen de gezamenlijke Staten zou versterken. De vroedschap heeft er geen boodschap aan. Zij handhaaft het verbod op samenkomsten en treedt niet op tegen orthodoxe pro-

testanten die zich misdragen tegenover de vrijer denkende remonstranten. Zo begint de strijd tussen de remonstranten en contraremonstranten – de rekkelijken en de preciezen – die jaren zal duren en in 1618, na ingrijpen van prins Maurits, onder andere leidt tot de onthoofding van landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt en de veroordeling ‘tot eeuwige gevangenis’ van Hugo de Groot, al ontsnapt die drie jaar later in zijn boekenkist.

De onrust in de staatskerk en daarbuiten loopt zo hoog op, dat de Nationale Synode van Dordrecht een uitspraak moet doen in het geschil. Belangrijkste twistpunten zijn de menselijke vrijheid ten opzichte van God (niet alles is voorbeschikt) en ruimte voor godsdienstige meningsverschillen binnen kerk en staat. We weten niet of De Lange en Van Hartoghvelt toen, tien jaar voor de koop van *Huys den Hoet*, al voortrekkers waren binnen de kleine remonstrantse gemeenschap. We mogen wel aannemen dat zij en hun geloofsgenoten hoop gevestigd hadden op de Synode.

Tevergeefs, zo blijkt. De remonstranten verliezen. Hun leer wordt veroordeeld en tweehonderd predikanten worden uit het ambt gezet. Vanaf dat moment geldt er een verbod op samenkomsten op het hele grondgebied der Zeven Provinciën, uitgevaardigd door de Staten-Generaal op 3 juli 1619. Aanbrengers van overtreders van deze verordening kunnen rekenen op een beloning.

Dit maakt de remonstranten en hun sympathisanten alleen maar sterker. Ze blijven bijeenkomen op zorgvuldig geheimgehouden locaties, in hun overtuiging gesteund door Artikel 28 van de Nederlandse geloofsbelijdenis, die ironisch genoeg zo juist door dezelfde Synode is aanvaard als basis van het geloofleven. De remonstrantse gemeente in wording vindt vooral steun bij de passage die, in een losse vertaling van de zeventiende-eeuwse tekst, zegt dat gelovigen vrij moeten zijn om zich bij hun kerk te voegen, zelfs als overheden en wetten van vorsten zich daartegen verzetten en er de dood of lijfstraf op zou staan.

Hieraan ontlenen de remonstranten het recht op een eigen kerk en volharden daarin. De contra's op hun beurt geven ook niet op en daarom blijft het onrustig en rellerig in de staatskerk en vooral buiten op straat.

Na de dood van prins Maurits van Oranje waait er een andere wind door Amsterdam. Zijn opvolger, Frederik Hendrik, ziet in het voorjaar van 1628 hoe slecht de kerkelijke ruzies en ongeregelheden zijn voor de stad. Zo'n vijftig kooplieden dreigen bijvoorbeeld de zetel van hun handelshuizen te verplaatsen naar Rotterdam. Frederik Hendrik, diplomatieker dan zijn voorganger, laat de partijen bij zich komen. Hij hoort ze aan, zegt dat de wetten gehandhaafd dienen te worden maar laat aan de magistraat van Amsterdam luid en duidelijk weten dat het afgelopen moet zijn met het gedonder op het kerkelijk erf.

Kort daarop dient een aantal remonstrantsgezinden een verzoek in bij de nieuwgekozen vroedschap om vrijheid te verkrijgen tot uitoefening van hun godsdienst. Bij de ondertekenaars vallen namen op als Van de Poll, Bas, Van Beuningen, Bicker, Hasselaer, Hooft, Samuel Coster, Van Loon, Huydecoper, Reael, Schaepe en Blaeu – vooraanstaande Amsterdammers laten van zich horen, hun stemmen klinken als vuistslagen op de vergader tafel van het nieuwe stadsbestuur. Voor het eerst is er reden tot hoop op verandering.

Geen wonder dus dat die 303 leden van de jonge remonstrantse gemeente in 1629 en 1630 alles op alles zetten om geld bijeen te krijgen voor de bouw van een kerk. Na jaren beschimpt, bespot, vervolgd en verbannen te zijn geweest, is een eigen kerk, al is die verscholen, een erkenning voor de vrije remonstrantse leer.

Het blijft overigens niet bij de aankoop van *Huys den Hoet*. Om makkelijker toegang tot het kerkgebouw te krijgen, kopen De Lange en Van Hartoghvelt in opdracht van de remonstrantse gemeente voor 10.500 gulden het pand dat we nu Keizersgracht 108 noemen. Huisnummers worden pas ingevoerd in de Franse tijd, eind achttiende, begin negentiende eeuw, daarom waren er

gevelstenen. In de jaren tijdens en na de bouw van de schuilkerk koopt de remonstrantse gemeente nog meer panden in het rijtje, tot ze nummer 100 tot en met 110 in eigendom heeft. Er wordt ook nog grond aangekocht om de vrije lichtinval in de hoge kerkramen te verzekeren. Sommige percelen worden later weer verkocht, aan bedrijven die 'vrij van hamerslag' zijn. Het moet immers rustig blijven op het erf achter de Keizergracht. En dat blijft het bijna een eeuw lang, ook voor de omwonenden. Pas in 1719 komt er een orgel, gebouwd door Thomas Weidman in het Duitse Ratingen.

Twee jaar na de inwijding van de schuilkerk opent het Athenaeum Illustre, oftewel de Illustere School, zijn deuren in Amsterdam. Daaraan verbonden zijn twee beroemde namen: Gerard Vossius en Casper Barlaeus. Hoogleraar Vossius, in 1619 nog verdacht van remonstrantse sympathieën, houdt een inaugurele rede, een dag later gevolgd door hoogleraar en predikant Barlaeus, een zelfverklaarde, buitenkerkelijke remonstrant. Zijn religie is de renaissance, het geloof in de Gouden Eeuw. Zijn inaugurele rede heet dan ook: *'Mercator sapiens'*, de wijze koopman.

Barlaeus is ervan overtuigd dat een wereldstad als Amsterdam wijsheid nodig heeft. Wijsheid om de drang naar rijkdom in bedwang te houden met het juiste inzicht. Dat ziet hij als de belangrijkste kracht van de Amsterdamse koopman. Met de ideale staat volgens Plato in zijn achterhoofd zegt hij: 'Ik prijs Amsterdam gelukkig, omdat het daar geoorloofd is, dat kooplieden filosoferen, en filosofen handel drijven.'

Casper Barlaeus was tevens een succesvol dichter en schrijver in zijn tijd, maar ook een kwetsbare, aan depressies lijdende man. Hij was bang dat hij van glas was en dat mensen hem zouden vertrappen. Zijn angsten en zijn somberte dreven hem in 1648 tot zelfmoord. Daarom heeft hij nooit kunnen zien dat zijn advies aan de aanstaande echtgenoot van zijn dochter Suzanne, Geeraert Brandt, niet beter had kunnen uitpakken. Toen hij horlogemaker en geschiedschrijver Brandt toestemming gaf met zijn dochter te trouwen, raadde hij hem aan theologie te

Luchtfoto van de schuilkerk tussen de Keizersgracht en de Prinsengracht, datum onbekend.

gaan studeren. Geeraert nam het advies van zijn schoonvader ter harte en groeide uit tot een van de bekendste remonstrantse predikanten van de Amsterdamse schuilkerk. Hij en Suzanne kregen vijf kinderen van wie de drie jongens eveneens remonstrants predikant werden.

Bijna 350 jaar later wordt Coos Huijsen, remonstrant en geschiedschrijver, interim-directeur van de Rode Hoed. Zijn vader was horlogemaker.

Hoeveel moeite de remonstranten ook hebben moeten doen om in vrijheid hun geloof te belijden in een eigen gebouw, zij ver-

laten niettemin in 1957 de oude kerk aan de Keizersgracht en betrekken een nieuw, modern gebouw in Amsterdam-Zuid. De nieuwe remonstrantse kerk aan de Diepenbrockstraat is beter bereikbaar, kent geen parkeerproblemen en is goedkoper in onderhoud dan het grote, oude gebouw.

Na 328 jaar trouwe dienst staat die kerk er stil, verlaten en nog steeds onzichtbaar bij op de plek van de voormalige hoedenmakerij. Dat zal dertig jaar duren.

Bij het 350-jarig jubileum van de Oude Remonstrantse Kerk in 1980 zegt een uit de jezuïetenorde verbannen pastor van de Studentenekklesia Amsterdam dat hij het plan van de geloofsgemeente om een andere functie te zoeken voor het gebouw zeer toejuicht. 'Ik zou het geweldig vinden als remonstranten erover gingen denken hun oude kerk [...] om te bouwen tot een woon-gemeenschap.' Wat hem voor ogen staat, is 'een schuilplaats voor minderbedeelden, vluchtelingen en verworpenen.'

De remonstrantse dominee, prof.dr. J. van Goudoever, gaat nog een stap verder. Hij werpt een utopische blik in de toekomst en zegt dat *De Oude Rem* een oplossing kan betekenen voor de problemen in het jaar 2000 'in de slag om het centrum van Amsterdam.' Met een scherp oog voor toekomstige ontwikkelingen schetst hij een 'city' waar ouderen, vroeg-gepensioneerden, alleenstaanden en jongeren op zoek naar een gemeenschap, zich vestigen in de tot wooncomplex omgebouwde zeventiende-eeuwse panden aan de Keizersgracht 100-110. De kerk of grote zaal dient daarbij als moederhuis. Aan het complex zijn teams verbonden die bewoners kunnen bijstaan met verzorging en verpleging. In het moederhuis is iedereen welkom, van toevallige passanten en mensen die door persoonlijke problemen op drift zijn geraakt, tot reizende wetenschappers die een lezing geven in de stad.

'De bedoeling is,' zegt Van Goudoever, 'dat iedereen zich hier thuis voelt, net als de oude dissidentengroep uit de zeventiende eeuw die dit complex huizen aan de Keizersgracht heeft gekocht.'

Een gehoorzaal van dissidenten. Zo zagen de eerste remonstranten hun kerk en zo zag de gemeente in de laatste decennia van de twintigste eeuw de toekomst van haar voormalige kerkgebouw. De naam van dit moderne wooncomplex zou Vrijburg zijn. Vrijburg: een gehoorzaal van en voor dissidenten.

Die wens is uitgekomen, in een iets andere vorm.